

ПРИРОДА ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКОГО РОЗУМІННЯ ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена аналізу природи права, розкриттю вихідних засад співвідношення людини й права, обґрунтуванню взаємозв'язку між існуванням і сутністю права.

Ключові слова: право, праворозуміння, юридична антропологія, дія права, система права, структура права.

Постановка проблеми. Розкриття сутності й осягнення духу права пов'язано з необхідністю всебічного аналізу першопричин його виникнення, формування, формалізації та використання в реальному житті. Право – це не тільки «те, що є», а й «те, що діє». Більше того, саме існування права пов'язано лише з одним фактором – служінням людині. Але не варто зводити право лише до суб'єктивних прав. Це складний і багатобарвний соціальний регулятор, усебічне дослідження якого надає суспільству вкрай необхідні алгоритми впорядкування відносин і вирішення конфліктів. Відтак пошуки нових шляхів розуміння природи права є актуальним напрямом досліджень сучасної загальнотеоретичної юриспруденції.

Питаннями аналізу природи права займалися та займаються багато як вітчизняних, так і закордонних науковців, серед яких потрібно виділити С. Алексєєва, В. Бігуна, В. Дудченко, М. Козюбру, С. Максимову, В. Нерсисянца, Ю. Оборотову, А. Полякову, П. Рабіновичайн.

Мета статті – охарактеризувати природу людиноцентристського розуміння права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освоєння світу має не тільки усвідомлюватися, а й відчуватися.

О. Гарник зазначав: «Духовно-практичний спосіб освоєння світу припускає не тільки знання про світ, але включає в себе емоційно-почуттєве переживання людиною навколишньої дійсності, а також духовне перетворення світу людиною відповідно до своїх ідеалів, інтересів, сподівань. Саме таким – духовно-практичним способом освоєння світу і постає світогляд» [1, с. 23].

Світогляд включає в себе ще й особистісне ставлення до цього світу, його переживання та оцінювання з позиції певних цінностей (свободи, справедливості, рівності, інтересу, переконань, потреб тощо).

Свого часу німецький філософ І. Кант наголошував, що вищою, кінцевою метою просування людства шляхом поступового «морального самовдосконалення»; шляхом поступового усвідомлення «гідності людини як вищого і єдиного принципу «ідеального законодавства» є досягнення людьми своїх вищих ідеалів – свободи, справедливості, рівності тощо. При цьому абсолютна формально-правова рівність будь-якого індивіда будь-якому іншому індивіду сама по собі забезпечить повне розкриття всіх «природних» задатків і здібностей кожної людини. Право є метою суспільства, що знаходиться в цивілізованому стані. Право є для людей вищим принципом, із якого повинні виходити всі максими, що стосуються суспільства [2, с. 139–142].

Іншими словами, це означає, що головною проблемою суспільства є пошук кінцевої формули організації суспільних відно-

син, за допомогою якої може бути встановлено такий, що максимально відповідає правам і свободам людини, правопорядок.

У цьому контексті В. Нерсисянц слушно зауважував, що «право в життєдіяльності суспільства й людини є і як основа його самотворення в історії, і як форма реалізації творчості людини, і як гарантія свободи та відмежування від варварства й несправедливості. Аналіз природи правових цінностей, а також виявлення цінності права загалом дають можливість перейти до обґрунтування права як форми свободи та розгляду свободи як правової цінності, тим більше, що якоїсь іншої форми вираження свободи в суспільному житті, окрім правової, людство до цього часу ще не винайшло» [3, с. 5].

Свобода є однією з найвищих людських цінностей, вона є основою для осягнення всякої іншої цінності. Порушення певної міри свободи викликає в людини незадоволення, відчуття несправедливості, бажання відновити порушене.

Треба розуміти, що свобода завжди є не тільки можливістю вибору, а й, що дуже важливо, фактичним вибором. Із цього приводу М. Бердяєв зазначав: «Визначення свободи як вибору є ще й формальне визначення свободи. Це лише один із моментів свободи. Дійсна свобода виявляється не тоді, коли людина повинна вибрати, а тоді, коли вона зробила вибір. Звідси ми доходимо нового визначення свободи, свободи реальної. Свобода є внутрішньою, творчою енергією людини. Через неї людина може творити зовсім нові форми життя, нове життя суспільства і світу. Але було б помилково при цьому розуміти свободу як внутрішню причиновість. Свобода знаходиться поза причиновими відносинами, тобто свобода не припускає причинових пояснень, тому що сама є причиною» [4, с. 325].

Але що таке свобода людини у своєму максимумі? Це необмежена можливість мріяти про діяння, необмежена варіативність діянь. У зазначеному аспекті абсолютна свобода – це анархія, хаос можливостей.

У цьому зв'язку треба враховувати, що людина як вид може існувати й розвиватися лише в певному соціальному колі (винятки є лише підтвердженнями правила). Тож уявіть собі, що кожна людина стане використовувати цей хаос можливостей. Що стане? Відповідь проста – абсолютна криза. Фактично, ніхто нічого не отримає. Відтак виникає важливе завдання – узгодження індивідуальних свобод так, щоб кожна людина мала себе відчувати комфортно в соціумі, необхідна ефективна система упорядкування свободи. І саме такою системою є право.

Але що таке право? Сучасна юриспруденція фіксує множиність визначень права – від зрівняння із системою норм до отождествлення з правами людини.

Право є тим, що невід'ємно від людини. Без людини не має права, бо лише особа розуміє, формалізує, підпорядковує свою поведінку або порушує право. Безумовно, право є альтернативою безладу та соціальному хаосу, бо виражає осмислену людиною модель бажаної поведінки. При чому бажаної не тільки для себе, а й для інших осіб.

У Біблії сказано: «Люби свого ближнього, як самого себе» [5], переносячи цей постулат у сферу соціальних відносин, ми може-

мо перефразувати його: «Чини так, як ти хотів би, щоб чинили стосовно тебе». Відтак формалізоване в тексті «Святого письма» Боже Слово є нічим іншим як правилом, нормою, що відображує природу права. При чому тут є і природна складова – Боже Слово, або як альтернатива «вища» морально-ідеологічна цінність, і позитивістська складова – текст Біблії, а також суб'єкт і модель соціальної комунікації.

Певним чином запропоноване бачення відображує людиноцентристську модель праворозуміння, яка замкнута на людині. Але таке замкнення не передбачає переваги індивідуальних особливостей, мотивів, цінностей перед суспільними. Навпаки, це відповідна об'єктивним законам існування всесвіту парадигма конструювання відносин у соціумі. У ній немає егоїстичного бажання абсолютизації суб'єктивних прав у безвідносності до інших суб'єктів, але чітко сформоване альтруїстичне прагнення в комфортному співіснуванні.

Поняття права являє собою сукупність низки абстрактних визначень, які виробляються в результаті вивчення всіх його сторін і виявів. Отже, не тільки можливі, а й необхідні різні визначення права, і поняття права не зводяться до жодного з них. Поряд із визначеннями, що фрагментарно характеризують право, наука і практика потребують загального визначення поняття «права».

Поряд із цим доцільно враховувати висновки постмодерністського трактування правової реальності, яке визначає таке явище як «різноманітне середовище», що володіє іманентним потенціалом самоорганізації. Розгляд права як цілісності є перспективним із використанням для такого його розгляду поняття різими, що якраз фіксує позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності. Різома, на відміну від структури, не боїться розриву. У різомі в принципі немає ні початку, ні кінця, тільки середина, з якої вона росте й виходить за її межі [6, с. 15–16].

Відтак центрування до людини є природним розвитком ідеї розуміння права.

Із цього приводу В. Дудченко наголошує, що «концепція оновленого пізнання права виходить із необхідності відмежування від суто позитивістського підходу. В процесі пізнання сутності права особливе місце посідають природно-правові підходи. Адже знаменними здобутками природно-правових вчень є: обстоювання незалежності права від визнання чи не визнання з боку держави; виявлення онтологічного місця права; телеологічний підхід; зв'язок ідеї справедливості з принципом договору» [7, с. 759].

Саме тому вирішення питання, пов'язаного з формулюванням визначення права, має суттєве значення для подальшого дослідження правових явищ, виявлення закономірностей і перспектив розвитку права, а так само для розвитку відповідної правової теорії загалом.

Розглядаючи процес виникнення та розвитку права, О. Котенко вказує: «Право історично виникло як класове явище і виражало насамперед волю і інтереси економічно панівних класів. Якщо звичай містився у свідомості і поведінці людей, то правові норми почали оформлятися письмово для всезагального ознайомлення. В такий спосіб формуються відповідні джерела права. Правові норми склалися переважно трьома основними шляхами: 1) переростання мононорм (первісних звичаїв) в норми звичаєвого права; 2) наявною правотворчістю держави, яка виражається у спеціальних документах, що містили юридичні норми, – нормативних актах (законах, указах тощо); 3) наявним прецедентним правом, яке складалося з конкретних рішень (прийнятих судовими або адміністративними органами) та набувало характер зразків, еталонів для вирішення інших аналогічних справ» [8, с. 76].

У будь-якого народу правом первісно вважається те, що фактично тривалий час і постійно повторюється або здійснюється всіма як таке. Звідси й виникають звичаєві норми й водночас самі вони стають уже авторитетними веліннями суспільства, тобто правовими нормами. Іншим прикладом «живого права», яке фактично уже діє в суспільстві, є договори.

Право є унікальною системою подолання етноцентричного погляду на життя і світ, установлення відносин і правових контактів із людьми, що є представниками різних правових культур та правових систем із умовою збереження останніми традицій національної ментальності.

Право є природним, притаманним «людині-розумній», певному народові й людству загалом явищем. Воно є характеристикою, засадою зарахування живої істоти до соціального кола. Праву людина має підкорятися, лише вона його розуміє, змінює, здійснює та використовує для організації свого існування.

Як зазначає В. Дудченко, «право є особливо складним соціальним феноменом на підставі антиномічності його структури. У межах цієї структури співіснують автономія і гетеронімія, суще і ціннісне, факт і норма, ідеальні (метафізичні) й реальні (позитивні) елементи, стабільність і рухливість, порядок і новаторство, примус і переконання, соціальні потреби і соціальні ідеали, досвід і наукові конструкції та, нарешті, логічні поняття і моральні цінності. Усі подібні протиставлення у сфері права істотно й, не з'ясувавши їхньої сутності, неможливо досягти адекватного бачення феномена права в цілому» [9, с. 178].

Ю. Оборотов визначає, що «право – це історично сформована, морально обґрунтована і релігійно вивірена, легалізована ціннісна нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження й вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності» [10, с. 54].

Як указує М. Козюбра, «первісний генезис права корениться не в державі, а в реальному житті, в природних, невідчужуваних правах людини, право виникає не одночасно з державою, а передує їй. За певних соціальних передумов воно може існувати без держави і поза державою» [11, с. 35].

Беручи до уваги результати колективного дослідження, яке було проведено на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського національного університету імені Івана Франка, варто зазначити, що «у стародавні часи терміном «право» найчастіше позначалися поняття про: свободу людини; справедливість; настанови стосовно людської поведінки; настанови щодо здійснення такої поведінки суб'єктів, яка вважається справедливою; зважування інтересів різних учасників суспільного життя. У новій та новітній історії людства термін «право» використовувався також і для позначення понять про: певні інтереси тих чи інших суб'єктів соціуму; особливі почуття, емоції; вимоги суб'єктів стосовно отримання певних цінностей» [12, с. 91–112].

У зазначеному контексті достатньо цікавою є думка С. Алаїс, яка обґрунтовує, що «сутність права виявляється не в його інтегративному визначенні, а в його інтегративному розумінні. Таке розуміння права відображає цілісність його якостей не просто у вигляді переліку різноманітних дефініцій, а у запереченні їх протидії та визнанні їх взаємозбагачення» [13, с. 73].

Метою права є мир, засобом досягнення цієї мети – боротьба. Боротьба за право є обов'язком особистості перед самою собою, своєю честю й гідністю. Головним у пізнанні права має стати поняття мети, а не причини. Сформульована мета потребує вибору

засобів її реалізації. Установлення мети й вибір засобів – справа свободної особистості [14, с. 3–65].

Розуміння сутності права як справедливої міри свободи дає індивідові змогу відчувати себе повноцінною істотою. Право, фіксує межі свободи, установлює напрями поведінки. Однак поведінки не будь-якої, а лише тієї, що не зашкоджує свободі інших. А відтак для цього для індивіда зовсім не важливо є те, як саме були врегульовані подібні відносини в минулому, для нього має значення, як вони впорядковані зараз.

Сучасному суспільству необхідна остаточна переорієнтація право розуміння – від тлумачення права лише як сукупності приписів держави до вивчення сутності права як складного багатоаспектного явища, що має різноманітні форми вияву, існує в численних формах буття, серед яких вроджені можливості людини (природні, невід’ємні, невідчужувані права); індивідуальна та суспільна правосвідомість; правовідносини, що виявляються в діях і поведінці людей; правові звичаї; правові канони; правові прецеденти та правові доктрини; нормативно-правові договори; національні й міжнародні нормативно-правові акти [15, с. 113].

На думку А. Крижановського, «прагнення сучасної людини до свободи значно перевищує можливості звичних регулятивних механізмів підтримання необхідного для цілісності соціуму балансу між свободою і справедливістю. А правові потреби сучасної людини помітно випереджають розвиток «правової інфраструктури», яка і забезпечує наше правове благополуччя. І саме в правопорядку як в «останній» (що вельми умовно) іпостасі буття права і виявляється реальна якість правового життя. ... «локалізація» глобальних проблем посилює відчуття взаємозалежності існування людської цивілізації у всіх її теперішніх територіальних координатах, необхідність розбудови системи впорядкування на основі зовсім нового співвідношення загальнолюдського і національного» [16, с. 34].

Як будь-який феномен культури, право являє собою єдність двох основних вимірів: смислового й предметного [17, с. 62].

Німецький філософ права А. Кауфман, аналізуючи ідеї єдності природного та позитивного права, у межах своєї концепції – «онтологічної структури права», указує, що її зміст становить єдність позитивно-нормативної легальності з природно-правовою справедливістю, які співвідносяться як існування й сутність [18, с. 151].

Висновки. Отже, сучасне розуміння права має враховувати невід’ємний взаємозв’язок – форми вираження в реальних письмових актах (існування), та ідеї, положення й принципи (сутність).

З огляду на наведені вище положення, ми можемо припустити, що, згідно з людиноцентристським підходом, право є справедливою системою обмеження свободи людини; це різомне середовище, центром якого є людина. Право абсолютне та конкретне, у свою чергу, закон (або інший письмовий правовий акт) є відносним, відносним часу, місцю, людині (суспільству).

Право складається з певних елементів, при чому кожен із елементів має власні варіанти розвитку, більше того, кожен елемент розвивається й пронизує полотно соціальної реальності своїми унікальними стежками. Але кожен елемент окремо не є тотожністю тієї особливої, бездоганної системи (різими), якою є право. Поряд із цим кожен елемент є ланкою, що зв’язує багатогранність у цілісність.

В основі формування цієї системи лежить певна аксіома – дуальність сутності й існування. Ця аксіома розкриває не тільки те, як утворюється право, а й те, як воно підтримує своє існування. Ідеальний і реальний виміри права мають бути збалансованими, виражені в письмовому правовому акті, обов’язковість якого підтримана примусом.

Література:

1. Гарник О.В. Вступ до філософії права / О.В. Гарник. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – 140 с.
2. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. Часть первая. Метафизические начала учения о праве / И. Кант // Кант И. Соч. : в 6 т. / И. Кант. – М., 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – 1965. – 720 с.
3. Нерсесянц В.С. Ценность права как триединства свободы, равенства и справедливости / В.С. Нерсесянц // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. – М. : Институт государства и права РАН, 1996. – С. 4–11.
4. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство кесаря / Н.А. Бердяев. – М. : Республика, 1995. – 383 с.
5. Св. Евангелие от Матфея [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.bibleonline.ru/bible/lut/40/22/>.
6. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : [монографія] / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2015. – 488 с.
7. Дудченко В.В. Подальший розвиток природно-правової концепції в українській юриспруденції / В.В. Дудченко // Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 50. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – 772 с.
8. Котенко О.А. До питання про генезис правового розвитку / О.А. Котенко // Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 50. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – 772 с.
9. Дудченко В.В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : дис. ... докт. юрид. наук / В.В. Дудченко. – О., 2007. – 363 с.
10. Оборотов Ю.М. Праворозуміння як аксіологічне начало (постулат права) / Ю.М. Оборотов // Право України. – 2010. – № 4. – С. 49–55.
11. Козюбра М.І. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи / М.І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 1. – С. 32–43.
12. Дулаш Т.І. Правоназви як закономірний прояв право розуміння / Т.І. Дулаш // Права людини: соціально-антропологічний вимір : [колективна монографія] // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. «Дослідження та реферати». – Вип. 13. – Львів : Світ, 2006. – С. 91–112.
13. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.І. Алаїс ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 203 с.
14. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг ; перевод В.И. Лойко. – М. : Издательство Вестника знания (В.В. Битнера), 1912. – 71 с.
15. Алаїс С.І. Вказана праця / С.І. Алаїс. – С. 113.
16. Крижановський А.Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії / А.Ф. Крижановський // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 33–40.
17. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Х., 2002. – 328 с.
18. Кауфманн А. Онтологическая структура права / А. Кауфманн // Российский ежегодник теории права – 2008. – № 1. – С. 151–174.

Манько Д. Г. Природа человекоцентристского понимания права

Аннотация. Статья посвящена анализу природы права, раскрытию исходных оснований соотношения человека и права, обоснованию взаимосвязи между существованием и сущностью права.

Ключевые слова: право, правопонимание, юридическая антропология, действие права, система права, структура права.

Manko D. Nature of humanocentric understanding of law

Summary. This article devoted to the nature of law, the disclosure of the source of the ratio of human and law. Justifi of the relationship between existence and essence of law.

Key words: law, understanding of law, legal anthropology, action of law, system of law, structure of law.